

El vell malentès de la traducció literària

per Miquel Desclot

La valoració que el món editorial fa de les traduccions que encomana, en funció de la raresa de la llengua de partida, és el primer indicatiu del malentès fonamental que s'arrapa a la figura de la traducció literària, com l'heura que asfixia el freixe.

La majoria de les editorials tracten la traducció literària com qualsevol gènere de qualsevol proveïdor (per què no ho haurien de fer, si ja ho fan també amb la creació literària?), i en conseqüència hi apliquen sense consideracions literàries de cap mena la llei universal de l'oferta i la demanda: la feina del traductor literari del japonès val més (es paga més) que la del traductor literari de l'anglès senzillament perquè d'aquest n'hi ha molta més oferta que d'aquell. I punt. Cap argument literari. Faves comptades al departament de comptabilitat. En el fons, és el mateix malentès que fa que sovint algun ingenu benintencionat et preguntis amb mirada falaguera: "Si tradueixes Shakespeare, deus saber molt d'anglès, oi?"

En el cas de l'ingenu del carrer, el malentès té tota la disculpa del món, perquè el llec no té cap obligació de plantejar-se en què consisteix la traducció literària, però en el cas del director editorial, el malentès té un punt de perversitat imperdonable, per no dir menyspreable. A l'ingenu se li pot explicar que Josep Maria de Sagarra, sense saber gaire anglès, traduïa Shakespeare amb una eficàcia poètica i teatral molt superior a la d'un Cèsar August Jordana, que sabia molt bé la llengua del Bard i també la pròpia. Però a un editor, un professional del negoci literari, fa molta ràbia haver-li d'explicar que traduir no és encara entendre un text en una llengua estrangera, sinó construir-ne un de nou en la llengua de casa. Això és: que, un cop entès el text original, cosa a l'abast de qualsevol que hagi après la llengua estrangera, la feina de traduir es converteix tot simplement en la feina d'escriure, i això ja no és a l'abast de qualsevol espavilat, per més bé que conegui la llengua de partida. I que, si es fa a consciència, aquesta feina planteja les mateixes dificultats a un traductor del rus que a un traductor del francès.

Si la feina de construir un text nou és igual per a tot traductor literari, què deu pagar, doncs, l'editor quan decideix que al traductor del finès li correspon una tarifa més alta que al traductor de l'italià? Li paga potser les classes que aquell traductor va rebre en el seu dia? Li paga de debò la feina de fer literatura?

Perquè d'això es tracta, ni més ni menys: de fer literatura.

Però la rutina editorial continua tractant el traductor literari com si fos un programa informàtic de traducció. És a dir, com si la traducció literària fos tan mecànica com la traducció d'un article enciclopèdic.

El traductor literari, no caldria repetir-ho, no tradueix paraules, que és el que fa el programa informàtic, o tan sols sintagmes o frases. El traductor literari tradueix significats, és clar, però

també tradueix tons, nivells de llenguatge, estils, mons, ressons, convencions, referències, cultures, etcètera, i no aconseguirà que la seva traducció sigui literària fins que no hagi aconseguit que aquella constel·lació original de factors faci cristal·litzar en la llengua pròpia una nova constel·lació equivalent. Això, és clar, ho saben perfectament tots els que s'han dedicat una hora o altra a la traducció literària, però massa sovint encara sembla que no ho vulgui saber ningú més.

De vegades, darrere un simple sintagma d'aparença innòcua s'hi amaga una complexitat inesperada que passa inadvertida fins i tot a més d'un lector expert. No fa gaires anys, per posar un exemple ben senzill, em van demanar de traduir una novel·leta de James Hilton, de 1933, més coneguda entre nosaltres per les diverses pel·lícules que se n'han fet al llarg dels anys: *Goodbye, Mr. Chips* (traduïda al castellà com a *Adiós, Mr. Chips*). La traducció automàtica hauria produït sense problemes un *Adéu, Mr. Chips*, i això és exactament el que l'editor preveia i esperava que li proposés, probablement per la influència del títol castellà de les versions cinematogràfiques. Però jo, que no sóc un traductor automàtic, ja de bon començament no vaig saber trobar que aquella solució fos tan fàcil com podia semblar a primera vista. El títol original de la novel·la reproduïx l'amable expressió amb què els joves d'un internat anglès de la primèria del segle XX solien saludar el seu bonhomí professor de llatí quan el trobaven fora de classe. A mi no em calia recular als primers anys del segle passat per imaginar com haurien saludat uns equivalents xicots catalans de casa bona el seu benvolgut professor; perquè en tenia prou d'aturar-me als meus anys d'estudiant per recordar que, a mitjan seixantes, jo mai no hauria saludat el meu respectat professor de química dient-li "adéu!". Ni tan sols en els meus anys d'universitat, als primers setantes, hauria gosat saludar el doctor Badia i Margarit o el doctor Veny amb un "adéu" com el que tot naturalment feia servir amb els companys de classe. I és que, en català, hi ha un detallet que complica remarcablement allò que semblava tan senzill: és a dir, que nosaltres disposem d'uns tractaments de respecte que l'anglès resol per altres vies. Els nois d'aquell internat haurien dit "goodbye" indistintament al seu company d'equip de criquet, a la senyora de fer feines o a Mr. Chips, perquè en anglès el tractament de respecte no té una traducció gramatical i per tant tothom és tractat amb les mateixes solucions morfològiques. Evidentment, en la meua no tan llunyana joventut, jo no tractava el meu company de classe de la mateixa manera que tractava el venerable doctor Badia i Margarit. Curiosament, però, tampoc no hauria tractat el doctor Badia de la mateixa manera que tractava el poeta J. V. Foix: al poeta li parlava de vós, el tractament tradicional de respecte entre nosaltres, conservat encara a les zones rurals; però al doctor Badia, com al doctor Veny o al doctor Comas, li parlava de vostè, el tractament de respecte arrelat a la societat urbana per assimilació de la tradició castellana. Els joves de la meua generació distingíem perfectament, sense haver-hi de pensar, aquestes minúcies que ara ja deuen sonar a absurdes musiquetes prehistòriques. Podíem acomiadar-nos del poeta Foix dient-li "adéu-siau", perquè l'expressió implica el tractament de vós, però mai no li hauríem dit simplement "adéu", expressió que reservàvem per a un tracte més informal amb amics i companys a qui dèiem de tu. Al doctor Badia, al jesuïta pare Bertran o a la senyoreta Irene del meu carrer jo els vaig saludar sempre amb un universal "passi-ho bé", que comporta explícitament un tractament de vostè. A la ciutat de Vic hi havia per aquells mateixos anys un venerable capellà que tenia el costum de saludar tothom que trobava pel carrer, fos botiguer o mecànic, amb un amable "passi-ho bé" que va acabar donant-li nom fins al punt d'esborrar-li el de baptisme: mossèn Passi-ho-bé. Així, doncs, no em va caldre anar a rellegir les memòries de Sagarra o de Gaziol per comprovar si els nois del seu temps, a l'escola dels jesuïtes del carrer de Casp, tractaven de vostè els seus professors si fa no fa pels mateixos anys que els nois anglesos deien "goodbye, Mr. Chips". Els nois de l'internat anglès no parlaven de vostè a Mr. Chips, perquè la seva gramàtica els ho impedia, però li mostraven un respecte equivalent per altres camins, lingüístics o no, ben pal·lesos al llarg de la narració. En suma, doncs, s'imposava adoptar el tractament de vostè en la traducció catalana de la novel·la, i això era una decisió important, perquè afectava el desenvolupament de tot el llibre, des del títol mateix. Ara bé, una vegada adoptat el tractament de vostè per a les relacions entre els alumnes i el professor, ja no em quedava cap altra solució per al títol que "Passi-ho bé, senyor Chips". Tanmateix, l'editor va

rebre la meva traducció amb sorpresa i fins i tot amb disgust, i em va discutir el títol com si es tractés d'un capritx infantil sense cap ni peus. Tot el llarg procés de decisió que m'hi havia portat, doncs, resultava invisible i fins incomprendible per a l'editor, que a més hi veia un possible entrebanc comercial (figurava que el públic havia de recordar el títol castellà de la pel·lícula). Em va costar déu i ajuda defensar la solució que a mi em semblava tan evident, però val a dir —noblesa obliga— que al final l'editor em va fer confiança i va publicar la novel·la amb el meu títol. Malauradament, al cap de poc temps, un jove crític eixerit es va permetre de ridiculitzar a la premsa aquell títol, de nou com si fos el capritx d'un avi nostàlgic o d'un lligamosques desenfeinat ("què costava deixar-hi el lògic *Adéu, senyor Chips?*"). El vell malentès de la traducció literària es perpetuava amb una força renovada. El crític no s'havia adonat de res, naturalment, i em reclamava la traducció automàtica. És clar: com tothom sap, la traducció automàtica de "Goodbye, Mr. Chips" és a l'abast de qualsevol nen de primària d'avui, inclús sense l'ajuda de cap diccionari. Però la traducció literària d'aquest mateix títol —ja em fa mandra haver-ho de repetir, tot i que és clar que no tothom ho sap o ho vol saber— no és a l'abast d'un nen de primària i no es resol pas amb un diccionari, per bo que sigui. La traducció literària ens força contínuament a fer consideracions semblants, ens obliga a fer eleccions personals, ens empeny a prendre decisions creatives: ens exigeix, en definitiva, que esdevinguem escriptors, és a dir, que produïm literatura.

I estem parlant d'una novel·leta sense gaires complicacions! Si aquests maldecaps ja sorgeixen en l'innocent títol d'un llibre així, què no ha de passar traduint un Joseph Conrad o un Anthony Burgess, per no sortir de l'àmbit anglès?

I tot això que comporta la traducció literària ¿es pot avaluar simplement amb un tant universal per cada 2.100 pulsacions, establert segons l'infantil criteri de la llengua d'origen?

No vull pas dir que tots els editors siguin tan cecs a l'hora de valorar un ofici que els és tan pòxim com necessari, però és un fet comprovable que la galopant "comercialització" del negoci editorial està convertint els traductors, tant o més que els escriptors, en simples proveïdors de mercaderia.